

26. Трудящаяся женщина, семья и брак // Беларус. работніца і сялянка. – 1926. – № 5. – С. 5.

27. Трыпер – страшная хвароба. Умей асцярагацца і лячыць яе // Беларус. работніца і сялянка. – 1928. – № 9. – С. 22.

28. *Фрыдрых-Мурашка*. Радуйцеся жанчыны! / Фрыдрых-Мурашка // Работніца і калгасніца Беларусі. – 1936. – № 12. – С. 3.

29. *Хвэд*. Пухліны маткі / Хвэд // Беларус. работніца і сялянка. – 1929. – № 4. – С. 17.

30. *Чикалова, И. Р.* И. Арманд и А. Коллонтай: феминизм, коммунизм и женский вопрос в послереволюционной России / И. Р. Чикалова // Женщины в истории: возможность быть увиденными: сб. науч. ст. / Белорус. гос. пед. ун-т. – Минск, 2002. – Вып. 2. – С. 241–250.

(Дата подачі: 20.02.2024 г.)

*A. Y. Erauэвіч*

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, Мінск

*A. Yerashevich*

Belarusian State Economic University, Minsk

УДК [94(476):336.225.66(476)(091)]«18»

## **УРАДАВЫЯ ПАДАТКОВЫЯ ЛЬГОТЫ Ў БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНІЯХ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.**

### **GOVERNMENT TAX BENEFITS IN THE BELARUSIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY**

*У артыкуле разгледжаны абставіны давання ўрадам Расійскай імперыі падатковых саступак пэўным беларускім губерням, выяўлены формы падатковых льгот, ахарактарызаваны іх месца і роля ў падатковым механізме расійскіх улад на тэрыторыі Беларусі ў першай палове XIX ст. Крыніцамі працы стаў значны комплекс апублікаваных заканадаўчых актаў з Поўнага збору законаў Расійскай імперыі і неапублікаваных архіўных дакументаў і матэрыялаў з фондаў архівасховішчаў у Мінску, Гродне, Вільнюсе. Асноўная ўвага сканцэнтравана на выяўленні месца і ролі падатковых саступак урада на тэрыторыі Віцебскай і Магілёўскай губерняў – рэгіёнаў, найбольш пацярпелых ад наступстваў шматгадовых неўраджаяў.*

*Ключавыя словы: падатковыя льготы; падатковыя нядоімкі; растэрміноўка плацяжоў; імператарскія маніфесты; неўраджай; беларускія губерні.*

*The article examines the circumstances of granting tax concessions by the government of the Russian Empire to certain Belarusian provinces, identifies the forms of tax benefits, characterizes their place and role in the tax mechanism of the Russian authorities on the territory of Belarus in the first half of the XIX century. The sources of the paper were a significant set of published legislative acts from the complete code of laws of the Russian Empire*

*and unpublished archival documents and materials from the archives in Minsk, Grodno, Vilnius. The main focus is on identifying the place and role of government tax concessions on the territory of Vitebsk and Mogilev provinces. These regions have been most affected by the effects of long-term crop failures.*

*Keywords: tax benefits; tax arrears; installment payments; imperial manifestos; crop failures; Belarusian provinces.*

Падатковыя льготы, як элемент сістэмы і адна з умоў падаткаабкладання, важны інструмент дзяржаўнай падатковай палітыкі і спосаб дзейнасці, аказваюць шматвектарны ўплыў на функцыянаванне падатковай сістэмы, карэкціроўку мадэлі дзяржаўнай фінансавай палітыкі. У механізме дзяржаўнай падатковай палітыкі ўрада на тэрыторыі беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў першай палове XIX ст. значнае месца належыць комплексу падатковых урадавых саступак на розных умовах. Рэтраспектыўны аналіз праблематыкі артыкула актуалізуе асэнсаванне і выкарыстанне станоўчага і адмоўнага гістарычнага вопыту эфектыўнасці выкарыстання падатковых «крэдытаў і канікулаў» у ходзе папаўнення даходнай часткі дзяржаўнага бюджэту.

Гістарычныя даследаванні па тэме работы фактычна адсутнічаюць. Аб спісанні ўрадам падатковых нядоімак на тэрыторыі Расійскай імперыі ў першай палове XIX ст. згадвалася ў агульных працах, прысвечаных фарміраванню і функцыянаванню дзяржаўных фінансаў [1], у рамках вывучэння дзяржаўных павіннасцей сялянства Расійскай імперыі ў дарэформенны час [2], гісторыі дзяржаўных падаткаў [3]. Тым не менш у сучаснай айчыннай гістарыяграфіі тэма працы не распрацавана і ў пададзеным аўтарам аспекце адносіцца да найменш даследаваных пытанняў дзяржаўнай фінансавай палітыкі ўрада Расійскай імперыі на тэрыторыі Беларусі ў дарэформенную эпоху.

Мэта працы – вызначыць абставіны дадання ўрадам падатковых саступак пэўным беларускім губерням, выявіць формы падатковых льгот, ахарактарызаваць іх месца і ролю ў падатковым механізме ўлад Расійскай імперыі на тэрыторыі Беларусі ў першай палове XIX ст. Для рэалізацыі мэты даследавання быў выкарыстаны значны комплекс апублікаваных заканадаўчых актаў з Поўнага збору законаў Расійскай імперыі і неапублікаваных архіўных дакументаў і матэрыялаў з фондаў архіўасховішчаў у Мінску, Гродне, Вільнюсе.

У архіўных фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Мінску, Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне, Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы ў Вільнюсе адклалася мноства спраў па прашэннях у мясцовыя органы дзяржаўнага кіравання беларускіх губерняў у першай палове XIX ст., як калектыўных ад імя грамад падаткаплацельшчыкаў (сялян, мяшчан і інш.), так і ў меншай ступені індывідуальных ад імя пэўных суб'ектаў падаткаабкладання (памешчыкаў і інш.) аб памяншэнні, растэрміноўцы, вызваленні, прыпыненні грашовых казённых спагнанняў, давайных збораў, выдачы фінансавых пазык у дзяржаўных крэдытных уста-

новах. З прадстаўленнем аб спісанні безнадзейных да спагнання нядоімак у памеры больш за 10 тыс. руб. трэба было звяртацца за дазволам ў Сенат, сумы дзяржаўнага казначэйства да 10 тыс. руб. – да міністра фінансаў, фінансавыя сродкаў іншых ведамстваў і ўпраўленняў – да іншых міністраў і галоўнаўпраўляючых [4, т. 12-2, № 10692, с. 888–889].

Імператар Аляксандр I згодна з маніфестам ад 2.04.1801 г. дараваў усе грашовыя нядоімкі ў памеры да 1000 руб. [5, т. 26, № 19949, с. 722], а пасля каранацыі паводле маніфеста ад 15.09.1801 г. выключыў з падушнага акладу на 1802 г. 25 кап. з рэвізскай душы мужчынскага полу [5, т. 26, № 20011, с. 788; 6, арк. 153]. За палову 1802 г. сяляне былі вызвалены ад ўзносу падушных падаткаў [7, арк. 129адв.]. У канцы 1806 г. былі выключаны з рахункаў безнадзейныя да спагнання нядоімкі [5, т. 29, № 22312, с. 779–781].

Імяны ўказ імператара Аляксандра I Сенату ад 9.06.1823 г. (сенацкі ўказ ад 18.06.1823 г.) скасоўваў па ўсіх губернях спагнанне з казённых сялян з 1.07.1823 г. усталёванай маніфестам ад 16.05.1811 г. штомесячнай пеннай нядоімкі за неплацёж у тэрмін аброчнага, падушнага падаткаў, збораў на вадзяныя і сухапутныя шляхі зносін, за права вінакурства, на земскія павіннасці. Акрамя дараванай пені, усе назапашаныя да 1823 г. нядоімкі дзяржаўных падаткаў былі растэрмінаваныя на розных умовах [8, арк. 226–227, 239; 9, арк. 124–127; 5, т. 38, № 29504, с. 1032–1033]. 14.11.1824 г. з'явіўся імператарскі ўказ Сенату адносна палёгак у плацяжы нядоімак мяшчанам і цэхавым рамеснікам гарадоў усіх губерняў. Выйшла распараджэнне аб спагнанні ў 1825 г. нядоімак за ранейшыя гады ўзроўню да паўгадавога акладу дзяржаўных падаткаў у два тэрміны, вызначаных для плацяжу апошніх, роўнымі часткамі. Грашовыя недаборы ў памеры больш за паўгадавы аклад дзяржаўных падаткаў павінны былі збірацца з цэлых таварыстваў штогод у два тэрміны роўнымі часткамі ў ступені не больш за паўгадавы аклад дзяржаўных падаткаў да іх канчатковай выплаты разам з бягучымі акладамі. Усе недаборы за першую палову года, бягучыя дзяржаўныя падаткі за другую палову года, растэрмінаваныя нядоімкі і бягучыя дзяржаўныя падаткі будучых гадоў загадвалася спаганяць цалкам у вызначаныя тэрміны [10, арк. 1049адв.; 5, т. 39, № 30114, с. 587–588].

З прычыны неўраджайў хлеба плацёж падатковых нядоімак (да 1822 г. больш за 500 тыс. руб. у Віцебскай і Магілёўскай губернях), паводле зацверджанага імператарам Аляксандрам I палажэння Камітэта міністраў ад 4 і 7.02.1822 г., і нядоімкі пошліны за права броварства, згодна з дакладам міністра фінансаў ад 14.04.1822 г., былі растэрмінаваныя роўнымі часткамі на 5 гадоў. Імяны ўказ ад 11.04.1823 г., акрамя пацвярджэння выплат часткамі падатковых нядоімак на працягу 5 гадоў, прадугледжваў растэрміноўку плацяжу з 1825 г. на 10 гадоў роўнымі часткамі без спагнання пені збораў за абедзве паловы 1822 г. усіх падатковых нядоімак і спагнанняў, за выключэннем пені (за ранейшы час даравана), злучаных у агульную суму памерам 6 006 716 руб., а зборы падушнага падатку і пошліны за права вінакурства на 4 гады (1824–1827 гг.) памяншаліся

напалову. Памерлыя пасля мінулай рэвізіі душы выключаліся з падатковага акладу (толькі ў Магілёўскай губерні у 1823 г. было выключана з рахункаў больш за 96 тыс. чал. памерлых) [11, арк. 89]. Імператарскім указам ад 2.12.1827 г. урадавая льгота ў зборы паловы сумы штогадовых дзяржаўных падаткаў была працягнута, і плацёж палавіннага акладу казённых падаткаў быў распаўсюджаны і на 1828 г. Паводле імяннага ўказа ад 21.12.1828 гг. у 1829 і 1830 гг. было загадана спаганяць у Віцебскай і Магілёўскай губернях замест паловы толькі 3/4 акладу дзяржаўных падаткаў (выключыць да ўзносу 1/4 частку падушных і вінакурных), а збор поўнага акладу належыла пачаць толькі з 1831 г. [11, арк. 65адв.–66, 161адв.–162адв.; 12, арк. 22адв.–23адв.; 13, арк. 96–97; 14, арк. 16–16адв.; 4, т. 3, № 2536, с. 1208].

Прыход да ўлады новага імператара Мікалая I азнаменавалася новымі «вышэйшымі» міласціямі, падарункамі і палёгкамі сваім падданым. Падпісаны манархам у першы ж дзень 1826 г. маніфест прадпісваў, што з усіх нядоімак ранейшых гадоў да 1825 г. падушнага, аброчнага падаткаў, збораў на сухапутныя і вадзяныя шляхі зносіні за права броварства загадвалася спаганяць не больш за гадавы аклад у сукупнасці, а калі грашовых запасычанацей было больш за гадавы аклад, уключаючы і растэрмінаваныя, то ўсе недаборы да 19.11.1825 г. выключаліся з рахункаў і дараваліся [4, т. 1, № 29, с. 40; 15, арк. 38–38адв.; 16, арк. 103, 183]. Імператарскі маніфест спарадзіў сярод казённых сялян чуткі аб свабодзе ў плацяжы дзяржаўных падаткаў і з'явіўся падставай для памешчыцкіх сялян і дваровых людзей да непадпарадкавання сваім гаспадарам [17, арк. 1–2; 4, т. 1, № 330, с. 455]. Новыя ўрадавыя саступкі розным станам супалі з каранацыяй Мікалая I. Згодна з маніфестам ад 22.08.1826 г. спісваліся казёння натуральныя і грашовыя пазыкі, якія даваліся ў розныя часы таварыствам і прыватным асобам [4, т. 1, № 540, с. 891–896; 15, арк. 382–386адв.].

Толькі паводле маніфеста ад 1.01.1826 г. у Расійскай імперыі было саступлена 20 667 тыс. руб. нядоімак, у тым ліку ў Віцебскай губерні – 2929 тыс. руб., у Магілёўскай – 2559 тыс. руб., у Віленскай – 797 тыс. руб., у Мінскай – 370 тыс. руб., у Гродзенскай – 204 тыс. руб., у Беластоцкай вобласці – 6 тыс. руб., альбо 33,2 % ад іх агульнаімперскага ўзроўню [1, с. 169]. Пасля абнародавання імператарскіх маніфестаў толькі ў Віленскай губерні ў 1826 г. было даравана нядоімак больш чым на 2 млн руб. [18, л. 1–71]. У Мінскай губерні адпаведна маніфеста ад 22.08.1826 г. было выключана з залішне запісаных 1683 душ па 7-й рэвізіі да 1.03.1835 г. 149 056,86 руб. падатковай нядоімкі і 240 300 руб. пені за 481 прапісную душу [19, арк. 77].

Землеўладальнікі ў Віцебскай і Магілёўскай губернях скарысталіся саступкамі паводле імператарскіх маніфестаў ад 1.01 і 22.08.1826 г., імяннага ўказа Сенату ад 22.08.1827 г. аб дараванні да 1825 г. нядоімак збораў падушнага, аброчнага, на сухапутныя і вадзяныя шляхі зносіні, за права вінакурства [20, арк. 277, 278]. У Віцебскай губерні было даравана 3 406 925 руб. асігнацыямі ўсіх падатковых нядоімак, а ў Магілёўскай –

3 045 750 руб., разам 6 452 665 руб. [11, арк. 161адв.–162адв.; 12, арк. 22адв.–23адв.]. Памешчыкам Віцебскай і Магілёўскай губерняў былі дараваны пені, рэкруцкія складчынныя грошы, плацяжы двайных дзяржаўных падаткаў з прапісных душ і іншыя зборы. У 1822 і 1823 гг. была выдана ўрадавая беззваротная грашовая дапамога безмаянтковым дваранам, грашовыя пазыкі ў 1818, 1822–1825 гг. для забеспячэння харчаваннем сялян і для засева палёў, частка сум якіх была даравана адпаведна маніфестам ад 22.08.1826 г., а плацёж астатніх быў растэрмінаваны.

Тым не менш да віцебскага генерал-губернатара дайшлі звесткі, што многія памешчыкі, якія скарысталіся выключэннем у значнай колькасці нядоімак і іншых спагнанняў у 1815, 1825, 1826 гг., ухіляліся ад уносу грашовых плацяжоў у надзеі, што ўрад быццам даруе ці растэрмінуе ім падатковыя нядоімкі ў будучым [21, арк. 55адв.].

Урадавая грашовая дапамога для Магілёўскай губерні з 1824 да 1831 гг. складала больш за 7300 тыс. руб. Паколькі імператарскім указам ад 11.04.1823 г. плацёж нядоімкі дзяржаўных падаткаў да 1823 г. быў растэрмінаваны плацёжам на 10 гадоў, а згодна з маніфестам ад 22.08.1826 г. з Магілёўскай губерні было выключана з рахункаў больш за 2 878 000 руб., у ёй з 1824 па 1828 г. спаганялася толькі палова падушных і вінакурных падаткаў. Памяншэнне падушных грошай складала больш за 3 млн руб., а ўзнос паловы акладу за 1828 г. – 734 тыс. руб. Дараваная ўрадам у 1829 і 1830 гг. 1/4 частка дзяржаўных падаткаў складала яшчэ 767 тыс. руб. [11, арк. 87].

Урадавыя палёгкі ў дзяржаўных плацяжах у 1830–1840-х гг. былі дадзены купцам і мяшчанам Бабруйска, Дынабурга, Полацка [4, т. 4, № 3059, с. 570–571, № 3291, с. 804–805; т. 5-1, № 3677, с. 467; Т. 12-2, № 10851, с. 1066; т. 14-1, № 12435, с. 557–558; т. 15-1, № 13409, с. 299–300; 11, арк. 76адв.–78, 163–163адв.]. Льгота для купцоў 3-й гільды павятовых гарадоў усіх пяці беларускіх губерняў і Беларускай вобласці, якая заключалася ў плацяжы паменшанага збору ў 100 руб. (30 руб. сер.) штогод за набытае гандлёвае гільдзейскае пасведчанне, з 1835 г. была працягнута яшчэ на 6 гадоў [4, т. 9-1, № 7324, с. 809], а з 1841 г. – яшчэ на 3 гады [4, т. 15-1, № 13570, с. 415]. У мэтах павелічэння насельніцтва гарадоў і развіцця ў іх гандлю і прамысловасці практыкавалася перасяленне хрысціянскіх купцоў, мяшчан і людзей свабоднага стану, якія мелі права на пераход у гарадское саслоўе, з іншых заходніх губерняў у гарады, казённые і памешчыцкія мястэчкі беларускіх губерняў. Усім пасяленцам, якія маглі прылічацца ў купцы і мяшчане, даваліся льготы на працягу 25 гадоў – з 1842 па 1867 гг., у прыватнасці звальненне на 15 гадоў ад усіх казённых падаткаў і павіннасцей, у тым ліку рэкруцкай [4, т. 16-2, № 15145, с. 132–133].

Пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг. былі дадзены некаторыя льготы адносна даўгавых плацяжоў паведам губерняў (Віленскай губерні, Лідскаму, Навагрудскаму, Пружанскаму, Слонімскаму Гродзенскай губерні, Вілейскаму, Дзісенскаму, Пінскаму Мінскай губерні), якія больш за іншых пацярпелі ад разбуральных дзеянняў паўстанцаў [4, т. 7, № 5079, с. 15–16].

Неўраджаі хлеба 1833–1834 гг. ахапілі 17, а ў 1839–1841 гг. да паловы губерняў еўрапейскай часткі імператарскай Расіі. У сувязі з гэтым было прыпынена ўсялякае ўзмоцненае спагнанне дзяржаўных падаткаў і нядоімак у губернях, якія пацярпелі ад неўраджаяў [22, арк. 1]. Міністр фінансаў дазволіў у адносінах да жыхароў Віцебскай губерні, якія мелі патрэбу ў харчаванні, пры спагнанні дзяржаўных падаткаў і нядоімак не прымаць ніякіх узмоцненых мер, пакідаючы плацяжы на добрай волі кожнага. Збіраць бягучыя дзяржаўныя падаткі і нядоімкі (падушныя, аброчныя, на вадзяныя і сухапутныя шляхі зносін, за права броварства) шляхам экзекуцыі неплацельшчыкаў было забаронена, аднак спагнанне нядоімкі земскага збору працягвалася [23, арк. 13, 152]. Мікалай I 25.10.1834 г. прыняў рашэнне аб змене ўмоў і парадку звароту пазык казённых сум, выдзеленых урадам на харчаванне ў Віцебскай і Магілёўскай губернях, якія пацярпелі ад неўраджаяў. Усе нядоімкі за ранейшы час і за неўраджайны год, якія накапіліся да 1.07.1834 г., растэрмінаваліся. Іх спагнанне пачыналася з другой паловы 1835 г., але ў першыя два гады можна было збіраць не больш за чвэрць бягучага акладу дзяржаўных падаткаў, а ў наступныя гады – па палове акладу да сканчэння ўсёй сумы запазычанасці. Бягучыя дзяржаўныя падаткі і земскія зборы спаганяліся па-ранейшаму цалкам [24, арк. 47; 25, арк. 21адв.–22].

Паводле палажэння Камітэта міністраў ад 1.08.1839 г. у Віцебскай губерні плацёж нядоімак быў растэрмінаваны з 1840 г. на тэрмін ад 3 да 12 гадоў [26, арк. 16–17]. Дзяржаўная грашовая дапамога казённым, памешчыцкім сялянам, мяшчанам і яўрэйскім грамадам Магілёўскай губерні ўключала льготы ў растэрмінаванні і дараванні плацяжоў нядоімак і пеняў па розных зборах, усталяваных паводле палажэння Камітэта міністраў ад 1.08.1839 г. для Віцебскай губерні [27, арк. 51–52адв., 59–59адв.].

Новыя ўрадавыя міласці і палёгкі з’явіліся пасля падпісання імператарам Мікалаем I 16.04.1841 г. маніфеста ў сувязі са шлюбом сына і спадчынніка трона цэсарэвіча вялікага князя Аляксандра з дачкой вялікага герцага гесен-дармштадскага Марыяй Аляксандраўнай [4, т. 16-1, № 14460, с. 308–313; т. 17-1, № 15390, с. 186, № 15611, с. 353].

Нягледзячы на растэрмінаванне падатковых нядоімак і дараванне часткі грашовых плацяжоў пачынаючы з 1822 г., разам у Віцебскай губерні да 1844 г. было на рахунках 857 426,75 руб. запазычанасцей. Нядоімкі дзяржаўных падаткаў і вінакурнай пошліны памешчыцкіх маёнткаў у Віцебскай губерні да 1844 г. дасягнулі сумы ў 642 205,49 руб., у тым ліку растэрмінаваных плацяжом на некалькі гадоў – 249 707,16 руб. (38,9 %), а з улікам налічаных пеняў у 79 598,59 руб. разам недаборы склалі 721 804,085 руб. (84,2 %). Акрамя таго, было выдана 92 139,13 руб. пазык на харчаванне сялян і засеў палёў, да іх дадана 43 483,53 руб. працэнтаў, усяго на суму ў 135 622,66 руб. (15,8 %) [28, арк. 5–5адв., 29, арк. 18–18адв.]. Міністр фінансаў бачыў прычыну накуплення нядоімак у «нерадзінні» саміх памешчыкаў, якія не спяшаліся своєчасова і поўна пагашаць

дзяржаўныя грашовыя даўгі ў надзеі, па былых прыкладах, на ўрадавыя палёгкі і дараванні. Акрамя таго, пагрозлівае хадайніцтва дваран Віцебскай губерні магло стаць прыкладам іншым да неплацяжу нядоімак, а самае галоўнае, па меркаванні Ф. П. Урончанкі, не магло прынесці ніякай карысці дзяржаўнай казне, аб чым сведчыла пастаяннае накапленне значнай сумы нядоімак пасля ўсіх урадавых палёгак [29, арк. 18адв.–19адв., 20].

У 1844–1848 гг. заходнія губерні напаткалі неўраджаі хлеба, голад і эпідэмія халеры. Моцныя неўраджаі хлеба ў Віцебскай губерні ў 1845–1847 гг. паўтарыліся ў 1851 г. У сувязі з гэтым патрабавалася пры спагнанні нядоімак дзяржаўных падаткаў не выкарыстоўваць ніякіх строгіх мер уздзеяння на неплацельшчыкаў [30, арк. 1]. Палажэннямі Камітэта міністраў ад 22.10.1846 і 28.01.1847 гг. усе набраныя на памешчыцкіх маёнтках Віцебскай губерні да 1847 г. падатковыя нядоімкі, уключаючы аклады за 1845 і 1846 гг., былі растэрмінаваны на 10 гадоў [31, арк. 1–2, 3 адв., 4–5]. Ухваленае імператарам 11.10.1849 г. палажэнне Камітэта міністраў таксама давала мяшчанам і памешчыцкім сялянам Магілёўскай губерні льготы ў плацяжы нядоімак [4, т. 24-2, № 23567, с. 88–89]. 26.07.1849 г. імператар Мікалай I падпісаў палажэнне Камітэта міністраў аб падатковых льготах станам Віленскай, Гродзенскай, Мінскай і Ковенскай губерняў. Нядоімкі дзяржаўных падаткаў да 1847 г. памерам больш за двухгадовы аклад з рэвізскай душы мужчынскага полу ўсіх саслоўяў, акрамя дзяржаўных сялян, растэрміноўваліся плацэжом на 10 гадоў, менш за двухгадовы, але больш за аднагадовы аклад мяшчан хрысціян і яўрэяў – на 6 гадоў, сялян памешчыцкіх, гарадскіх, духоўных і іншых падатковых станаў (грамадзян, вольных людзей), акрамя дзяржаўных сялян, – на 4 гады, менш за гадавы аклад мяшчан – на 4 гады, вінакурнай пошліны больш за гадавы аклад – на 3 гады. Усе недаборы дзяржаўных падаткаў растэрміноўваліся без спагнання пені з другой паловы 1849 г. з унясеннем штогод роўнымі часткамі разам з бягучымі дзяржаўнымі падаткамі. Уся належная да выплаты да 1847 г. пеня за нязбор у тэрмін падатковых нядоімак і вінакурнай пошліны выключалася з рахункаў [32, арк. 1, 4; 33, арк. 40–41; 34, с. 416–417]. 7.12.1851 г. імператар падпісаў палажэнне Камітэта міністраў і загадаў задаволіць патрабаванні дваранства Віцебскай губерні аб даванні дапамогі і льгот памешчыцкім сялянам, а таксама хадайніцтва аб аказанні ўрадавай дапамогі і льгот іншым саслоўям [35, арк. 14–15адв.]. Адпаведна ўхваленым імператарам палажэннямі Камітэта міністраў ад 7.12.1851 г. і 22.02.1852 г. нядоімкі дзяржаўных падаткаў і павіннасцей з усіх станаў у памешчыцкіх маёнтках Віцебскай губерні былі растэрмінаваны на 20 гадоў з выплаты пачынаючы з 1853 г. без спагнання пені [36, арк. 8–12]. 22.02.1852 г. гэтыя саступкі былі распаўсюджаны таксама на мяшчан і аднадворцаў [37, арк. 29адв.–30, 45адв.–47; 38, арк. 1]. Імператар Мікалай I паводле палажэння Камітэта міністраў ад 5.02.1852 г. растэрмінаваў жыхарам Магілёўскай губерні рэкруцкую і штрафную нядоімку ў памеры 113 756,23 руб. на 10 гадоў з 1853 г. [39, арк. 280–280адв.]. Палажэннем Камітэта міністраў



ад 8.05.1851 г. памешчыкам паведаў Магілёўскай губерні раёна ўнутранага правяўнага ўпраўлення, якія мелі менш за 50 сялянскіх рэвізскіх душ мужчын, дазвалялася замест сялянскіх падатковых нядоімак да 1849 г. па добраахвотнаму жаданню, але з абавязкам на год пастаўляць хлеб у вайсковыя магазіны па даведачых ці 10-гадавых сярэдніх цэнах [4, т. 26-1, № 25192, с. 343–344]. Ухваленыя імператарам пастановы журналаў Камітэта міністраў ад 1, 8, 22.12.1853 г. давалі чарговыя льготы жыхарам Віцебскай і Магілёўскай губерняў у выплаце плацяжоў. Ранейшыя нядоімкі дзяржаўных падаткаў, земскіх і іншых казённых збораў за ранейшы час з памешчыцкіх маёнткаў адтэрміноўваліся да ўзносу з 1854 г. часткамі на 10 гадоў без спагнання пені на адтэрмінаваныя плацяжы (расходы з земскіх збораў было немагчыма выканаць з-за недахопу ў наяўнасці сум, якія нельга было адкласці ў пазыку на кошт дзяржаўнага казначэйства, таму выдаткі земскіх збораў задавальняліся на кошт пазык з дзяржаўнага казначэйства). Выдадзеныя з дзяржаўнага казначэйства, харчовага капіталу і прыказаў грамадскай апекі пазыкі для харчавання памешчыцкіх сялян растэрміноўваліся. Калі б пасля 1854 г. на льготных памешчыцкіх маёнтках накапліваліся новыя нядоімкі дзяржаўных падаткаў, казённых збораў і харчовых пазык у сукупнасці больш за 80 руб. сер. на акладную душу агульнай ранейшай нядоімкі, банкаўскіх і іншых казённых даўгоў, яны паступалі ў апякунскае кіраванне, на працягу 4 месяцаў апісваліся з наступным публічным продажам [40, арк. арк. 1–2, 3–Задв., 10, 16, 16адв.; 41, арк. 56–61адв.; 42, арк. 3–Задв.; 43, арк. 1; 38, арк. 1–3; 4, т. 28-1, № 27791, с. 668].

Змена на троне імператара Мікалая I Аляксандрам II суправаджалася новымі манаршымі ласкамі, льготамі, дараваннямі і палёгкамі сваім падданым. Імператарскі маніфест ад 27.03.1855 г. пакідаў для спагнання з накопленых да 1855 г. ранейшых нядоімак падаткаў збораў падушнага, аброчнага, на сухапутныя і вадзяныя зносіны, за права вінакурства разам з пені суму не больш за гадавы аклад дзяржаўных падаткаў. Усе астатнія нядоімкі, з уключэннем і растэрмінаваных, дараваліся і выключаліся з рахункаў і інш. [44, арк. 2–2адв.; 45, арк. 2–8адв., 21–32; 4, т. 30-1, № 29165, с. 224–227]. З прычыны каранавання новага імператара 26.08.1856 г. выйшаў новы імператарскі маніфест з дазволам жыхарам Расійскай імперыі скарыстацца чарговымі манаршымі паблажкамі. Усе падатковыя нядоімкі ранейшых гадоў, уключаючы і растэрмінаваныя да 1856 г. зборы падушнага, аброчнага, на сухапутныя і вадзяныя шляхі зносін, за права броварства з далучанай да іх пені, дараваліся і інш. Выключыліся з рахункаў да часу каранавання зборы і спагнанні ў павятовыя казначэйствы з прапісных па рэвізіі душ, за выкарыстаную замест гербавай простую паперу, пошліны з пратэрмінаваных замежных пашпартоў, рэкруцкія грошы з дробнамянтковых дваран замест пастаўкі навабранцаў натурай, нядоімкі рэкруцкіх грошай, за павышэнне чынамі і ўзнагароды ордэнамі, за валоданне крамамі, 1 % збору са спадчынных купецкіх капіталаў, з дзяржаўных сялян за карыстанне казённымі землямі і аброчнымі галінамі, пені за аброчныя



галіны. Рабіліся палёгкі ў спагнанні плацяжоў па пазыках таварыствам і прыватным асобам [4, т. 31-1, № 30877, с. 789, 791].

Па нашых падліках, толькі ў Мінскай губерні ў адпаведнасці з пунктамі 1 і 4 маніфеста ад 27.03.1855 г. з розных відаў маёнткаў было даравана 72 087,20 руб. збораў нядоімак да 1855 г., альбо 52,3 % іх агульнай колькасці ў 137 809,53 руб. пры гадавым акладзе больш за 61 882,66 руб. [45, арк. 230–234адв.]. Паводле ўмоў маніфеста ад 26.08.1856 г. у Мінскай губерні належыла выключыць з рахункаў не менш за 111 116,57 руб. розных відаў нядоімак па асобных зборах [46, арк. 1089, 1232–1245адв., 1274–1275, 1280, 1281, 1327, 1328, 1334; 47, арк. 344адв.–345, 348–363, 371адв.–373, 378–412адв., 718–718адв., 722–741адв., 758–771, 788–805, 810–815, 1035–1037адв., 1048–1050, 1090–1099, 1111–1120, 1129адв.–1130, 1208адв., 1209]. Паводле 14-га артыкула маніфеста ад 26.08.1856 г. у Мінскай губерні неабходна было дараваць 2391,49 руб. пені за неплацёж у тэрмін пазыковых грошай, 2996,72 руб. харчовага доўгу, растэрмінаваць 55 742,71 руб. капітальнай сумы з працэнтамі па пазыках, выданых з прычыны неўраджаяў і пажараў [48, арк. 270адв.–271].

Такім чынам, даванне расійскім урадам падатковых льгот пэўным станам і на розных умовах у асобных беларускіх губернях у першай палове XIX ст. звязана са зменамі правячых манархаў, у сувязі са стихійнымі бедствамі, у першую чаргу з прычыны неўраджаяў хлеба, пажараў. Дзяржаўныя палёгкі ўзносу і растэрмінавання выплат датычыліся найперш нядоімак мінулых гадоў, часткова бягучых падатковых акладаў і не закраналі грашовыя зборы земскіх павіннасцей. У дарэформенны перыяд падатковых скідкі былі найбольш распаўсюджанымі ў Віцебскай і Магілёўскай губернях – раёнах, якія найбольш пацярпелі ад наступстваў шматгадовых неўраджаяў.

Асноўнымі формамі выкарыстання афіцыйнымі ўладамі Расійскай імперыі падатковых саступак для асобных катэгорый падаткаплацельшчыкаў і спосабамі атрымання для іх асобных фіскальных пераваг у выглядзе падатковых «крэдытаў і канікулаў» на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1801–1860 гг. былі наступныя: 1) выключэнне з рахункаў безнадзейных да спагнання падатковых нядоімак і дараванне пені (у асноўным пасля перамены на троне імператараў); 2) змена тэрмінаў выканання дзяржаўных падатковых абавязацельстваў (як правіла, растэрміноўка плацяжоў падатковых нядоімак і харчовых урадавых пазык); 3) зніжэнне ставак падаткаабкладання (для купцоў 3-й гільдыі і мяшчан гарадоў і мястэчак з мэтай актывізацыі ў іх гандлёвых абаротаў) і вызваленне ад дзяржаўных падаткаў на пэўны тэрмін (для перасяленцаў у гарады і мястэчкі беларускіх губерняў); 4) замена грашовых выплат іх натуральным выкананнем – зборам хлеба (не атрымала распаўсюджвання); 5) выключэнне памерлых падаткаплацельшчыкаў з рэвізскага ўліку і падатковых акладаў (у рэдкіх выпадках).

Аднак казённымі недаборы не памяншаліся, нягледзячы на растэрмінаванне выплат дзяржаўных плацяжоў і спісанне нядоімак. Частка памешчыкаў

Віцебскай і Магілёўскай губерняў выкарыстоўвалі ўрадавыя падатковыя палёгкі як зачэпку да ўхілення ад здачы ў дзяржаўны скарб казённых плацяжоў у чаканні будучага растэрмінавання ці даравання ўрадам падатковых нядоімак. У асяроддзі вышэйшага саслоўя гэтых губерняў фарміраваліся патэрналісцкія настроі і ўкаранілася звычка не выконваць у поўным аб'ёме і ў належны тэрмін дзяржаўныя грашовыя абавязацельствы.

### Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Блиох, И. С.* Финансы России XIX столетия. История-статистика: в 4 т. / И. С. Блиох. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1882. – Т. 1. – 29, XIII, 292, VII с.
2. *Неупокоев, В. И.* Государственные повинности крестьян Европейской России в конце XVIII – начале XIX века / В. И. Неупокоев. – М.: Наука, 1987. – 288 с.
3. *Захаров, В. Н.* История налогов в России IX – начала XX в. / В. Н. Захаров, Ю. А. Петров, М. К. Шаццило. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. – 296 с.
4. Полное собрание законов Российской империи: собрание 2-е с 1825 по 1881 г.: в 55 т. – СПб.: Типография 2-го отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1830–1884.
5. Полное собрание законов Российской империи: собрание 1-е с 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т. – СПб.: Типография 2-го отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1830.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 32.
7. НГАБ. – Ф. 299. Воп. 1. Спр. 131а.
8. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 430.
9. НГАБ. – Ф. 320. Воп. 1. Спр. 46.
10. НГАБ. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 9410.
11. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 5952.
12. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 4723.
13. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 2717.
14. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 11282.
15. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 80.
16. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 704.
17. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 1294.
18. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA). – F. 380. Ap. 70. Bib. 50.
19. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 714.
20. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 2698.
21. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 10357.
22. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 8379.
23. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 4459.
24. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 8228.
25. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 8994.
26. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 11620.
27. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 11665.
28. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 11153.

29. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 11282.  
30. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 18369.  
31. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 21560.  
32. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне (НГАБГ). – Ф. 1. Воп. 29. Спр. 59.  
33. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 765-3.  
34. Виленские губернские ведомости. – 1849. – № 37. – 17.09.  
35. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 21452.  
36. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 24984.  
37. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 23847.  
38. НГАБ. – Ф. 1416. Воп. 4. Спр. 9031.  
39. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 16385.  
40. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 26534.  
41. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 24643.  
42. НГАБ. – Ф. 2626. Воп. 1. Спр. 309.  
43. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 31764.  
44. НГАБ. – Ф. 2068. Воп. 1. Спр. 9.  
45. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 4. Спр. 2857.  
46. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 2858.  
47. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 25. Спр. 231.  
48. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 2954.

(Дата падачы: 26.02.2024 г.)

*Жэнь Сюэ*

Белорусский государственный университет, Минск

*Ren Xue*

Belarusian State University, Minsk

УДК 94(510)“960/1279”+1(510)(091)

## **ВЛИЯНИЕ КОНФУЦИАНСТВА НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ ИМПЕРИИ СУН**

## **THE INFLUENCE OF CONFUCIANISM ON THE FOREIGN POLICY OF THE SONG EMPIRE**

*Целью работы является оценка влияния конфуцианства на внешнюю политику средневекового Китая в период правления династии Сун (960–1279 гг.). На основе анализа воздействия конфуцианской идеологии на внешнеполитическую практику империи Сун отмечено, что конфуцианские постулаты («китаецентризм», «мироустроительство») противоречили новым международным реалиям, сопровождавшимся возникновением сильных «варварских» государств на внешних рубежах империи. Неспособность империи Сун эффективно противостоять новым угрозам привела к ослаблению ее международных позиций, снижению внешнеполитической активности и, в конечном счете, к гибели.*